

verse uitlopers. Of de ganzen alleen deze uitlopers aten, heb ik niet kunnen zien. Dat de Zeesla zoveel minder in het monster vertegenwoordigd was, kwam doordat deze planten zich minder gemakkelijk laten verzamelen dan de soms meterlange slierten van het Borstelwier. Wel leken de zeeslaplanten in hun geheel eetbaar en ik geloof, dat deze voor de Rotganzen belangrijker waren dan hun geringe vertegenwoordiging in het monster suggereert. Dat er nog andere plantesoorten voorkwamen dan die welke ik in mijn monster kreeg, geloof ik niet. Van Ir. Beeftink hoorde ik dat daar ter plaatse nog slechts enkele zee grasplanten voorkomen.

In ieder geval hebben wij hier te maken met Rotganzen, die in getijloos zout water komen voedsel zoeken, een situatie die bij mijn weten niet eerder is beschreven. De situatie is ook wel erg kunstmatig: in de eerste plaats is de afsluiting een menselijke ingreep. Bovendien wordt er via het Kanaal door Walcheren bij Veere zeewater in het Veerse Meer gebracht, dat aan het oos-

telijk uiteinde van het „meer” via de sluis in de Zandkreekdijk bij laag water op de Oosterschelde wordt gespuid. Maar de derde menselijke ingreep is de onnatuurlijkste van de drie. Immers de peilverlaging in de winter is wel erg tegen de draad in. Men mag juist in het algemeen 's winters hoger water verwachten dan 's zomers. Toch is het juist deze winterse „kunst-eb”, die de submerse zoutwatervegetatie van het Veerse Meer voor de Rotganzen toegankelijk maakt. Bij een constant peil zouden de wieren waarschijnlijk onbereikbaar voor hen zijn en hun vertrek in het laatst van maart hangt dan ook wel samen met het feit, dat toen het peil weer tot N.A.P. werd opgezet.

Intussen zal dit alles van tijdelijke aard zijn. Na de afsluiting van de Oosterschelde zal het Veerse Meer niet langer via het Kanaal door Walcheren worden doorgespoeld met zout water. Er zal dan een zoet of nagenoeg zoet binnenmeer ontstaan; Borstelwier en Zeesla zullen verdwijnen en daarmee ook de Rotganzen.

L i t t e r a t u u r :

- Mörzer Bruijns, M. F. en J. Tanis, 1955. De Rotganzen, *Branta bernicla* (L.), op Terschelling. *Ardea* 43: 261-271.
Burton, P. J. K., 1961. The Brent Goose and its food supply in Essex. Wildfowl Trust Twelfth Annual Report: 104-112.

Een laat-middeleeuwse veenderij aan de Egelantierlaan te Haarlem

B. J. WIELAND LOS.

Tijdens een in het midden van maart 1963 door mij uitgevoerde archeologische en geologische verkenning in het veengebied tussen Haarlem en Bloemendaal werd o.a. een rioleringsleuf geïnspecteerd ter plaat-

se van de huidige Egelantierlaan in het zuidwestelijk gedeelte van Haarlem. Het bleek dat in de taluds sporen aanwezig waren van een oude veenderij. Grondsporen van soortgelijke aard waren door

mij elders in het westelijk gedeelte van dit veengebied reeds eerder aangetroffen, nl. in Haarlem aan de Pieter Wantelaan (1957) en Rollandslaan (1960), en in Bloemendaal aan de Kennemerweg met omgeving (1962). Op verschillende andere plaatsen, o.a. bij de Noorderstationsweg te Bloemendaal (1960) en bij de Rijksweg in Santpoort (1959) werden eveneens sporen aangetroffen van middeleeuwse veenwinning. Hier droeg de vervening echter een meer incidenteel, wilder karakter.

Na overleg met de toenmalige directeur van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek te Amersfoort, Dr. P. Glazema, werd besloten een stratigrafisch onderzoek van beperkte omvang in te stellen. De situatie maakt het, planologisch gezien, bij voldoende medewerking en juiste coördinatie mogelijk later een horizontaal onderzoek te verrichten.

Het verticale onderzoek vond plaats op 22 maart (fig. 3). Assistentie werd verleend door de heren C. van Duyn, L. Biegstraaten en B. Bekker, respectievelijk technisch assistent, fotograaf en chauffeur van de R.O.B. Voor de hulp zij hun op deze plaats dank toegebracht.

Op de profieltekening (fig. 4) ziet men dat de veenputten een breedte hadden van ongeveer $1\frac{1}{2}$ m en een diepte van ca. 0.4 m. Elders in de strandvlakte zag ik soms putten die dieper reikten. In een enkel geval kwamen zij nog in de onder het veen gelegen mariene afzettingen.

Tussen de veengaten had men dammetjes laten staan van enige decimeters breedte. Het werk kon door de veengravers hierdoor min of meer in den droge plaats vinden.

Het is niet bekend hoe lang de veengaten bij de Egelantierlaan waren; een oppervlakteonderzoek werd immers nog niet

verricht. Er kan alleen worden gezegd dat de veenputten langer waren dan de breedte van de rioleringssleuf (ca. $2\frac{1}{2}$ m). Van de fraaie ontsluiting aan de Pieter Wantelaan weten wij dat de grootste afmeting van de veenputten in geen geval meer dan enige meters bedroeg.

De totale uitgestrektheid van de veenderij aan de Egelantierlaan is evenmin bekend. In elk geval werd daar loodrecht op de lengteas van de veenputten ca. 250 m van de veenderij doorsneden.

Uit de scherpe insteek geheel aan de bovenzijde van het veen en uit de over het algemeen horizontale ligging van het veenoppervlak blijkt dat de veenderijen uit de tijd dateren dat de veengroei was beëindigd. Tot vlak hiervoor bleef blijkens de aanwezigheid van zaden van Waterdrieblad (*Menyanthes trifoliata* L.) in het bovenste gedeelte van het veen het gebied zeer moerassig en onbegaanbaar.

Een natuurlijk talud is niet aanwezig; de overeind gebleven gedeelten van het veen zijn niet afgekald. Hieruit mag worden geconcludeerd dat reeds zeer korte tijd na het vervenen de gaten zijn dichtgestoven. Dit werd ook geconstateerd bij alle andere in de strandvlakte aangetroffen veenderijen. Aan het volstuiven is het te danken dat de grondsporen zo prachtig bewaard zijn gebleven.

Voor de datering van de veenderij is het uiteraard van groot belang het tijdstip vast te stellen waarop het moeras droog viel of de overstuivingen begonnen. Voor een nauwkeurige tijdsbepaling zijn hier verschillende mogelijkheden: a. met behulp van de historie, b. door middel van archeologische vondsten of c. door een C^{14} -bepaling van het bovenste gedeelte van het veen. Dit laatste is voorzover mij bekend nog niet geschied, doch zal ongetwijfeld nog wel plaats vinden.

Fig. 1. Kaart met de tot nu toe bekende veenderijen in het zuidelijk deel van Kennemerland.

De loop van verschillende op de kaart aangegeven beken staat nog niet vast. Verder moet hier worden opgemerkt dat ten aanzien van de beken (die alle zijn gegraven) geen bepaalde periode wordt voorgesteld.

- 1 en 2: Oudste strandwallen (met duinen) in Zuid-Kennemerland.
- 3 en 4: Jongere fase strandwallen (met duinen); in het noordelijk gedeelte begrenzing nog hypothetisch.
- 5 en 6: Jongste fase strandwallen (met relatief hoge duinen); begrenzing van het noordelijk gedeelte van 5 en het zuidelijk gedeelte van 6 nog zeer onzeker.
- 7: „Oud” jong duinlandschap, in het noordwesten met veen op ca. 2 m – N.A.P. en hoger, in het midden en zuiden voorzover bekend alleen met veen omstreeks of meestal boven N.A.P.
- 8: Jong (middeleeuws) duinlandschap; oostelijke begrenzing staat met fijne dwarslijntjes aangegeven.
- 9: Veengebied; tijdens de vorming van het veen voorzover bekend geen inbraken.
- 10: Veen in de strandvlakte westelijk van Haarlem; tenminste in de noordelijke helft inbraak ter hoogte van het onder 7 vermelde diepst gelegen veen.
- 11 en 12: Strandvlakteveen op eolische afzetting.
- 13: Mariene en brakke afzettingen zonder ingeschakeld veen.
- 14, 15 en 16: Onzekere begrenzing van respectievelijk 7, 3 (4) en 8.
- 17: Stroomrichting van beken en andere wateren.
- 18: Nog slecht bekende beekloop.
- 19: Beek, mogelijk van jongere datum.
- 20: Overkluizing (de Beek in de kern van Haarlem).
- 21: Noordelijke grens van het omslagplichtig gebied dat oostelijk van het jonge duinlandschap op Rijnland ontwatert.
- 22: Veenderij uit de eerste eeuwen van onze jaartelling.
- 23: Veenderijen uit de 14de eeuw (waarschijnlijk van tegen 1400).
- 24: Wilde vervening uit dezelfde tijd.
- 25: Historisch bekende vervening (1398).
- 26: Richting van de oorspronkelijke, natuurlijke afwatering van het moeras westelijk van Haarlem.

Verder werden de volgende afkortingen gebruikt: w.s. waterscheiding, A. Rijksweg 9, B. Kennemerweg, C. Noorderstationsweg, D. Pieter Wantelaan, E. Rollandslaan en F. Manpadslaan.

Het is hier niet de plaats diep in te gaan op het historisch feitenmateriaal, ook al is dit voor het veengebied ten aanzien van de Middeleeuwen weinig aanzienlijk. Het gebied werd relatief laat vermeld. Bewijzen van menselijke bedrijvigheid vinden wij voor wat betreft het veengebied eerst in de 14de eeuw. In 1346 wordt land genoemd gelegen *in den Veen*¹⁾ noordelijk van de in 1336 voor het eerst vermelde weg tussen Haarlem en het latere Overveen (de Zijlweg of Tetterodeweg; zie (2, p. 47)). Ongeveer in dezelfde tijd wordt melding gemaakt van verschillende wateren die het veengebied met het Spaarne verbonden en die kennelijk dienden voor de zo moeilijke afwatering (drangwater van de duinen!). Deze wateren werden met *beek* of *vliet* aangeduid (o.a. de *Groote Beek*; zie (2, pp. 30 en 292)). Kennelijk stroomden de overigens gegraven wateren dus. Ook de Haarlemse *Beek* maakte van dit stelsel deel uit. De kunstmatige afwatering van het veengebied geschiedde dus niet zoals men zou verwachten naar het noorden. De wateren tussen het veen en het Spaarne zullen ook voor de watervoorziening wel een rol hebben gespeeld. Met name geldt dit voor de Haarlemse *Beek*.

De in de lengte van het veengebied lopende wateren worden ook vrij laat voor het eerst genoemd: een zich in het zuidelijk deel van het veengebied bevindend water (de *Houtvaart* of een ander water) volgens Hoekstra (2, p. 58) ca. 1400 en de *Delft* uit het noordelijk deel in 1438²⁾. Dan moet nog worden vermeld dat er in 1398 sprake is van *veendelven* in *wild veen* bij het Manpad te Heemstede in het zuidelijk uiteinde van de strandvlakte³⁾. Samenvattend kan worden gezegd dat op historische gronden in de late Middeleeuwen en waarschijnlijk pas tegen 1400 het veen zal hebben droog gelegen. Hoewel

er hier en daar op het veen wel een perceel grasland zal hebben gelegen, bleef het blijkens het paleobotanische onderzoek over het algemeen een „wild” gebied. Uit dit onderzoek bleek dat pas op de eerste stuiflaag weiden werden aangelegd.

Omtrent de overstuivingen weten wij regionaal-historisch gezien wel bijzonder weinig en eigenlijk alleen dat het in de Middeleeuwen en later sterk stooft. Dit stuiven werd door kroniekschrijvers geweten aan de konijnenplaag. Hierdoor werd in het duingebied de vegetatie op vele punten in sterke mate aangetast. Bodemonderzoek bracht aan het licht dat in het westelijk gedeelte van het veengebied en in het midden de greppels en sloten geheel dichtstoven en dat daardoor een nieuw afwateringsnet moest worden gegraven. Zelfs over dit gegeven werd in archivalia nog niets teruggevonden. Het wachten is nu op een gelukkige archiefvondst.

Ook de in het veengebied gevonden archeologica wijzen op een laat in cultuur genomen gebied. Middeleeuws materiaal ontbreekt ook uit het veen tot nu toe geheel. De *terminus post quem* van de occupatie ontbreekt dus archeologisch gezien. In het stuifzand werd, op een mogelijk 14de-eeuws scherfje na (datering J. G. N. Renaud, R.O.B.), alleen post-middeleeuws materiaal aangetroffen, o.a. pijpekopjes en

1) Rijksarchief Noordholland, leenregisters, E. L. 23, fol. 6vo (23vo).

2) Gemeentearchief van Haarlem, Cart. Zijlkooster. In: *Bijdragen Bisdom Haarlem*, XVI, 65.

3) Rijksarchief Noordholland, leenregisters, Liber V, deel 2, fol. 301vo (541).

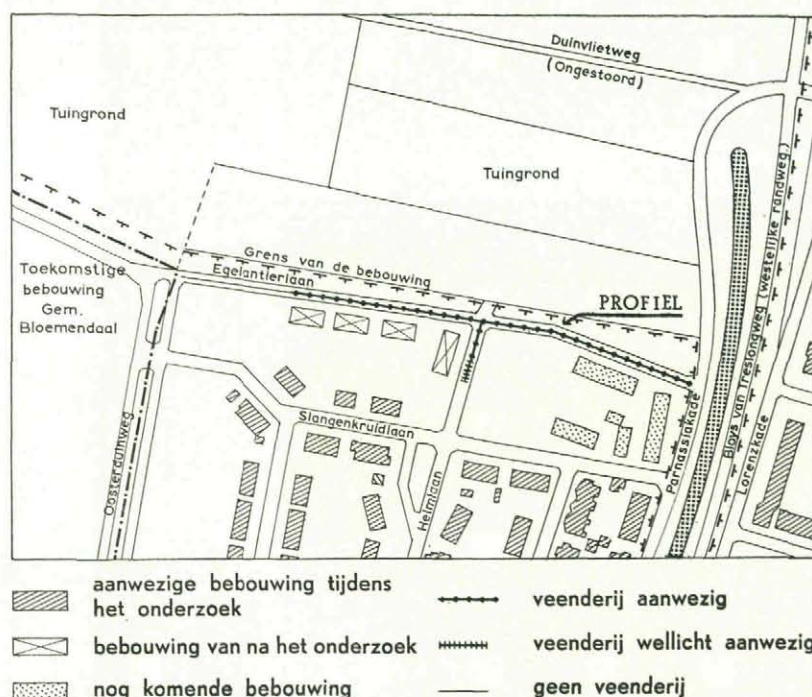

Fig. 2.
Situatiekaartje.

-steeltjes. Hieruit blijkt genoegzaam hoe geologisch jong het bovenste gedeelte van de afzettingen in de strandvlakte is. Aan de Egelantierlaan werden geen scherven aangetroffen, doch gezien de overeenkomstige stratigrafie mag ook wat de datering betreft een parallel worden getrokken met het elders in het veengebied vaak gedetailleerd verricht stratigrafisch onderzoek.

Ook buiten het veengebied tussen Haarlem/Heemstede en Bloemendaal/Santpoort werd in het zuidelijk deel van Kennemerland door mij een veenderij aangetroffen, nl. in een duinpanveen even ten noorden van de Spanjaardsberg aan de J. T. Cremerlaan te Santpoort (6, voor situatie zie 3 en 5). Ook hier betrof het *Menyanthes*-veen en werd de veenderij, die uit de eerste

eeuwen van onze jaartelling dateert, zeer spoedig overstoven. De overeenkomst in werkmethode met de veenderijen uit de Haarlemse strandvlakte was frappant. Dan zijn er soortgelijke middeleeuwse veenderijen bekend uit de Anna Paulownapolder (4) en uit de Noordoostpolder bij Urk (7). Door Cnossen (1) werd bij Flansum zuidelijk van Leeuwarden een veenderij met veenwalleetjes aangetroffen uit het begin van onze jaartelling. Tenslotte vermeld ik nog dat ook door Drs. H. Halbertsma (mondelinge mededeling) bij zijn terpenonderzoek in Friesland en Groningen sporen zijn aangetroffen van veenputten. De verwachting mag worden uitgesproken dat bij een systematisch archeologisch onderzoek in ons land ook oude veenderijen nog veel meer zullen worden gevonden.

Fig. 3. Een veen-dammetje met aan weerszijden gedeelten van veenputten.
Foto:
L. Biegstraaten.

L i t t e r a t u u r :

1. Cnossen, J., 1958. Enige opmerkingen omtrent het ontstaan van het Beneden-Boornegebied en de Middellzee in verband met de subatlantische transgressie. Boor en Spade, deel IX, pp. 24-38.
2. Hoekstra, P., 1947. Bloemendaal, dissertatie Amsterdam.
3. Modderman, P. J. R., 1960. De Spanjaardsberg; voor- en vroeghistorische boerderijen in Nederland. Berichten van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek, jg. 10-11, 1960/1961, pp. 210-251.
4. Westenberg, J., 1961. Oude kaarten en de geschiedenis van de kop van Noord-Holland. Verhandelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, afd. Natuurkunde, eerste reeks, deel XXIII, no. 2.
5. Wieland Los, B. J., 1960. Het geo- en bioarcheologisch onderzoek (van de Spanjaardsberg). Bijlage bij Modderman (3).
6. Wieland Los, B. J., 1961. Sporen van oude veenderij in Santpoort blootgelegd. IJmuider Courant, 11 februari 1961.
7. Wiggers, A. J., 1955. De wording van het Noordoostpoldergebied. Dissertatie Amsterdam. Ook Rapp. en Med. inzake de Droogmaking, Ontginning en Sociaal-Economische Opbouw der IJssel-meerpolders.

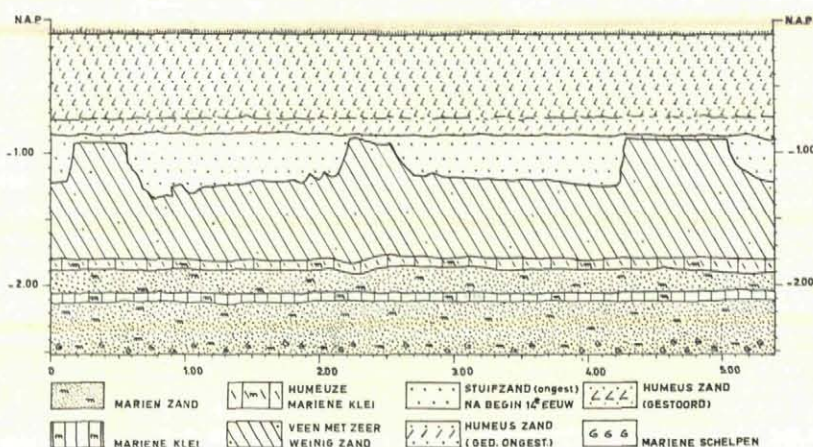

Fig. 4. Profiel.